

اردبیل

در گذرگاه تاریخ

جلد سوم

تألیف
بابا - صفری

اردبیل در گذرگاه تاریخ - جلد سوم

تألیف: بابا صفری

چاپ دوم: بهار ۱۳۷۱

تیراژ: ۳۰۰۰ جلد

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی - واحد اردبیل

چاپ و صحافی: چاپخانه بهمن - تهران

حق طبع و نشر مخصوص مؤلف است و نقل مطالب آن بدون ذکر مأخذ ممنوع می‌باشد.

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه: گردآوری مطالب و چاپ و نشر مجموعه حاضر، که مجلد سوم از کتاب "اردبیل در گذرگاه تاریخ" است، توفیق مجددی است که خداوند متعال بر ما عنایت فرموده و قسمت دیگری از آرزوی ما را در این زمینه تحقق بخشیده است.

ما نخستین روزی که به نوشتن تاریخ زادگاه خود آغاز کردیم باور نداشتیم که بتوانیم رویدادهای این خطه تاریخی را در حد یک کتاب گردآوریم، یا تنها یک رشته از سرگذشت پیشینیان خود به رشته نگارش درآوریم. امروز که به یاری خدا به چاپ سومین جلد آن دست یافته‌ایم، به درگاه او سپاس می‌گزاریم و از این حیث که توانستیم تاریخچه‌ای از چگونگی رشته‌های گوناگون زندگی مردم این سامان در حدود مقدرات فراهم آوریم خود را کامیاب می‌دانیم.

جمع‌آوری مطالب این جلد از کتاب وقت بیشتری از ما گرفت و بیش از دو جلد گذشته ما را به دقت و کوشش واداشت. دقت از جهت حفظ امانت تاریخ و کوشش از لحاظ جمع‌آوری بیشترین مطالب ممکن. و در هر حال با وجود مشکلات زیاد خوشوقتیم که تا آنجا که توانستیم هر دو منظور را به جای آوردیم و سختی‌ها را تحمل کردیم.

قسمت اعظم سختی‌ها را معاصر بودن خود ما با بخش بالنسبه زیادی از وقایع به وجود آورد. زیرا در دو مجلد پیشین کار عمده ما نقد و بررسی اسناد باقی‌مانده از دیگران و تنظیم مطالب بر مبنای آنها بود. ولی بیشتر آن چه که در این کتاب آمده وقایعی است که در زمان خود ما رخ داده و اینک مانیم که به‌عنوان دست اول آنها را می‌نویسیم و به صورت سندی برای دیگران می‌گذاریم و جای دریغ و افسوس خواهد بود اگر در آنها از جهت واقعیت‌ها کم و زیادی رخ دهد یا خدای ناکرده خواست و تمایلات ما دگرگونی‌هایی در نقل و بیان آنها به وجود آورد.

ما در مجلدات پیشین گفته‌ایم که تاریخ را تنها سرگذشت شاهان و جهانگشایان، جنگ‌ها و صلح‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌ها ... نمی‌دانیم و بیش از هر چیز چگونگی زندگی مادی و معنوی گذشتگان را تاریخ آنان می‌پنداریم و با این اندیشه است که حتی سرگرمی‌ها و تفریحات و مثلاً "لوپُرت داش" بازی کردن آنها را نیز در قلمرو آن به حساب می‌آوریم. چیزی که ممکن است برخی از خوانندگان کم مایه ارزش آنها را درنیابند و یا هرآینه آنها را جزو سرگذشت گذشتگان به شمار نیاورند.

با این اعتبار است که در این مجلد، علاوه بر رویدادهای اجتماعی، از تعلیم و تربیت، فرهنگ و هنر، تفریحات سالم، علما و دانشمندان اردبیل هم سخن به میان آورده در زمینه کشاورزی، دامداری، صنعت، بازرگانی، راه‌ها و نیز تاریخچه طب و بهداشت در این سامان مطالبی عنوان نموده‌ایم و امیدواریم که با همه نقص احتمالی در محضر دانش‌پژوهان مورد قبول یابد.

جا دارد که در این مقدمه به موضوع گرانی این جلد از کتاب نیز اشاره کنیم و تأسف خود را از این حیث بیان داریم.

مطالب این کتاب، در آستانه انقلاب تاریخی ۱۳۵۷ در ایران، آماده چاپ بود. در آن زمان هزینه چاپ نسبت به گذشته‌ها زیاد به نظر می‌رسید. ما با این اندیشه که "از بین بردن گرانی‌ها از اهداف مهم انقلاب است" چنین پنداشتیم که بعد از به ثمر رسیدن آن و استقرار حکومت جمهوری اسلامی هدف‌های مذکور تحقق می‌یابد و کتاب حاضر، با هزینه

کمتر چاپ و با بهای مناسب برای فروش عرضه می‌شود، غافل از این که حمله ابلهانه دولتمردان نابخرد عراق به خاک ایران، و پیش آمدن جنگی که برای هر دو ملت مسلمان همسایه، ناخواسته ولی برای جنگ‌افروزان منطقه و عوامل جاه‌طلب آنها کمال مطلوب بود، کشور ما را با مشکلات اقتصادی سنگینی مواجه می‌سازد و تحریم اقتصادی ایران، از طرف زمامداران بداندیش کشورهای صنعتی جهان نیز قیمت‌ها را چند چندان بیشتر می‌گرداند!...

چهار سال به امید رفع این مشکلات صبر کردیم و چون دست یافتن به "ارزانی" را در شرایط موجود تقریباً محال دیدیم با نگرانی از این که مبادا عمر به پایان برسد و یادداشت‌های جمع‌آوری شده، که حاصل سال‌ها زحمات مؤلف و در عین حال مجموعه‌ای از تاریخ یک منطقه باستانی است، از بین برود تن به این گرانی دادیم و فی‌المثل دستمزد حروفچینی و چاپ یک "فورم" هشت صفحه‌ای را، که در جلد اول فقط ۹۰۰ ریال بود، با هزاران خواهش و تمنی به ۱۱،۰۰۰ ریال طی کردیم و قیمت کاغذ، اجرت صحافی، بهای جلد و روکش آن را نیز در مقیاس‌های زیاد پذیرفتیم و وقتی ۳۰٪ کارمزدی را که کتاب‌فروش‌ها برای فروش می‌گیرند با بهای تعدادی از کتاب، که به هر حال باید به طور رایگان به مراکزی مثل دانشگاه‌ها، کتابخانه‌های عمومی و غیره اهدا شود، به جمع و تقسیم افزودیم قیمت روی جلد را همان رقم تمام شده قرار دادیم و جز این چه می‌توانستیم کردن؟! ذکر این نکته را، بر سیل سپاسگزاری، لازم می‌دانیم که جمعی از دوستان و همشهریان تحصیلکرده، در تهران و اردبیل، بیش از خود ما به چاپ و نشر این کتاب علاقه داشتند و گاهی در این باب بی‌صبری نشان می‌دادند. تا آنجا که برخی از آنان، با اطلاع از سنگینی هزینه‌ها، پیشنهادهای همیاری مالی نموده حتی چک‌های سفید امضاء شده‌ای در جهت تأمین قسمتی از هزینه کتاب برای ما فرستادند که با اظهار امتنان به آنان بازپس دادیم و بدین سبب، در اینجا نیز از آنان تشکر می‌نمائیم.

از خدا می‌خواهیم که مندرجات این کتاب را نیز در مورد تاریخ اردبیل باستانی مفید گرداند و عنایت خود را برای تألیف و نشر جلد چهارم، که مکمل مطالب سه جلد گذشته خواهد بود، شامل حال ما فرماید. بمنه تعالی و کرمه.

بابا - صفری

تیرماه ۱۳۶۲

فهرست مندرجات

مطالب این کتاب، غیر از مقدمه‌ای که قبلاً ملاحظه فرمودید، به پنج گفتار تقسیم شده است:

گفتار یازدهم

اردبیل از سوم شهریور ۱۳۲۰ تا انقلاب ۱۳۵۷

۱ - مقدمه

فصل اول - وقایع اردبیل از شهریور ۱۳۲۰ تا تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان

- ۴ - استقرار ارتش سرخ در سربازخانه اردبیل
- ۴ - تشکیل پای‌چراغ‌ها و شبگردی در محلات برای تأمین امنیت
- اردبیل - رفع حالت جنگی نیروهای مهاجم و تشکیل مجدد شهربانی و کلانتری‌های اردبیل
- ۶ - ورود نیروهای نظامی ایران و تشکیل مجدد پادگان اردبیل
- ۸ - قحطی مصنوعی در اردبیل
- ۱۲ - ترتیب جیره‌بندی نان و برقراری پتّه
- ۱۲ - کمیابی مایحتاج عمومی
- ۱۵ - پارتی نویسی
- ۱۶ - گشایش شعبه حزب توده در اردبیل
- ۱۹ - انتخابات دوره ۱۴ مجلس شورای ملی در اردبیل

فصل دوم - فرقه دموکرات آذربایجان

- ۲۱ - فرقه دموکرات آذربایجان و نگاه کوتاهی به چگونگی تشکیل آن
- ۲۶ - اعلام رسمی موجودیت فرقه
- ۲۸ - تشکیل کنگره ملی یا مجلس مؤسسان آذربایجان
- ۳۰ - تشکیل اولین مجلس ملی آذربایجان و برنامه دولت خودمختار آن
- ۳۲ - تسلیم لشکر تبریز و بازگشت استاندار

فصل سوم - اردبیل از آغاز پیدایش فرقه تا سقوط حکومت ملی آذربایجان

- ۳۵ - اوضاع اجتماعی اردبیل در آستانه تشکیل فرقه
- ۳۸ - مسافرت پیشه‌وری به اردبیل قبل از تشکیل فرقه دموکرات
- ۴۰ - چگونگی تشکیل فرقه در اردبیل
- ۴۴ - انتخابات در اردبیل برای مجلس مؤسسان و مجلس ملی آذربایجان
- ۴۵ - جلوگیری ارتش سرخ از اقدامات نیروی تأمینیه در اردبیل
- ۴۶ - "ترور" رئیس زندان اردبیل
- ۴۸ - پخش سلاح در روستاهای اردبیل
- ۵۰ - سقوط پادگان‌های ارتشی در بخش‌های اردبیل
- ۵۲ - تسلیم پادگان اردبیل
- اردبیل - تغییرات اداری پس از تسلیم پادگان اردبیل و مبارزه‌های داخلی اعضای فرقه

- ۵۶ - مردم اردبیل پس از تسلیم پادگان
- ۵۸ - کشتن میر غلام منصوری
- ۶۰ - پایان کار فرقه
- ۶۳ - ۲۱ آذر ۱۳۲۵ در اردبیل
- ۶۹ - ورود ستون ارتش به اردبیل
- ۷۱ - کمیسیون تصفیه

فصل چهارم - بعضی از رویدادهای اردبیل از برجیده شدن حکومت فرقه تا ۱۳۵۷ خورشیدی

- ۷۳ - مسافرت شاه به اردبیل
- ۷۵ - آتش‌سوزی بازار اردبیل
- ۷۸ - اردبیل در وقایع ملی شدن صنعت نفت
- ۸۱ - اردبیل و کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲
- ۸۳ - سفرهای شاه در ۲۵ سال اخیر سلطنتش به اردبیل

گفتار دوازدهم

فرهنگ و معارف در تاریخ اردبیل

فصل اول - تعلیم و تربیت در اردبیل

- ۸۸ - تاریخچه تعلیم و تربیت

مبحث اول - تعلیم و تربیت قدیم

- ۹۱ - برنامه‌های تحصیلات قدیمه
- ۹۲ - دوره کودکستان در تعلیم و تربیت قدیم اردبیل
- ۹۴ - طرز تعلیم در مکتبخانه‌های قدیم اردبیل
- ۹۷ - تنبیهات در مکاتب قدیمه اردبیل
- ۹۹ - بازی کودکان در مکتبخانه‌های اردبیل
- ۱۰۰ - مرحله دبستان یا مرحله دوم تحصیلات قدیمه در اردبیل
- ۱۰۲ - مرحله سوم تحصیلات قدیمه در اردبیل
- ۱۰۵ - دوره عالی تحصیلات قدیمه

مبحث دوم - تعلیم و تربیت جدید

بخش اول - مدارس ملی اردبیل

- ۱۰۹ - مدرسه نصریه یا ادبیه
- ۱۱۰ - مدرسه جعفریه
- ۱۱۱ - مدرسه شرافت
- ۱۱۱ - هیئت نشر معارف
- ۱۱۳ - مدرسه رشیدییه و روشن

- ۱۱۴ - مخالفت با معارف جدید
- ۱۱۶ - شادروان میرزا حمید آموزگار
- ۱۱۷ - شیخ‌الاسلام محمد قدس
- ۱۱۹ - میرزا مسیب رهبر
- ۱۱۹ - دبستان تدین
- ۱۲۱ - مدرسه هدایت
- ۱۲۱ - مدارس ملی دیگر
- بخش دوم - مدارس دولتی اردبیل**
- ۱۲۵ - مدارس حومه اردبیل
- ۱۲۶ - آستارا
- ۱۲۶ - خلخال، مشکین، بيله‌سوار و گرمی
- ۱۲۹ - رؤسای معارف اردبیل

فصل دوم - نهادهای فرهنگی دیگر در اردبیل

- ۱۳۰ - روزنامه‌های اردبیل
- ۱۳۱ - چاپخانه‌های اردبیل
- ۱۳۳ - کتابخانه‌ها و قرائت‌خانه‌های اردبیل
- ۱۳۵ - رادیو تلویزیون اردبیل
- ۱۳۷ - ورزش در اردبیل

فصل سوم - هنر در تاریخ اردبیل

- ۱۴۰ - نقاشی، مجسمه‌سازی و خطاطی
- ۱۴۱ - معماری و سبک خانه‌سازی
- ۱۴۴ - سبک حمام‌های قدیم اردبیل
- ۱۴۵ - موسیقی و آواز
- ۱۴۷ - تأثر
- ۱۴۹ - سینما و عکاسی
- ۱۴۹ - رقص

فصل چهارم - بازی‌ها و تفریحات سالم اردبیلی‌ها در گذشته

- (برای احتراز از اطاله فهرست از ذکر اسامی بازی‌ها خودداری شد.)
- ۱۶۱ - بازی‌های دختران
- ۱۶۶ - قصه و داستان

فصل پنجم - علما و دانشمندان اردبیل

یادداشت: اسامی علما و دانشمندان به ترتیب حروف تهجی در متن کتاب منظور شده است و برای احتراز از اطاله فهرست از آوردن نام آنها در این قسمت خودداری گردید.

گفتار سیزدهم

اقتصاد در گذشته‌های اردبیل

فصل اول - کشاورزی و دامداری اردبیل

مبحث اول - کشاورزی اردبیل

- ۲۲۸ - خاک زراعتی اردبیل
- ۲۲۹ - آب و هوای اردبیل
- ۲۳۰ - بارندگی در اردبیل
- ۲۳۲ - رودهای اردبیل
- ۲۳۲ - نهر بالخلو
- ۲۳۴ - قره سو
- ۲۳۴ - نهر گل‌مغان، نهر انردی و نشئه رود
- ۲۳۵ - نهر انردی و نشئه رود
- ۲۳۵ - قوری چای
- ۲۳۶ - آب‌های زیرزمینی
- ۲۳۶ - احداث چاه برای آبیاری
- ۲۳۸ - مناطق مستعد برای احداث سد
- ۲۴۰ - روش‌های زراعت در اردبیل
- ۲۴۱ - آنچه در اردبیل بیشتر کشت و برداشت می‌شود
- ۲۴۲ - درختان و رستنی‌های دیگر
- ۲۴۳ - آفات نباتی و حشرات و خزندگان موذی
- ۲۴۶ - حیوانات وحشی
- ۲۴۶ - جنگل و مراتع

مبحث دوم - دامداری در اردبیل

- ۲۴۹ - دام‌های اردبیل
- ۲۵۲ - زنبور عسل

فصل دوم - معادن و صنایع اردبیل

مبحث اول - معادن اردبیل

- ۲۵۵ - آب‌های معدنی اردبیل
- ۲۵۶ - آبگرم گاومیش‌گلی
- ۲۵۹ - آب‌های دیگر سرعین
- ۲۶۱ - آب ویلادره
- ۲۶۲ - آب معدنی سردابه
- ۲۶۳ - آب‌های معدنی نیر
- ۲۶۴ - آب‌های معدنی دیگر

فصل سوم - صنایع اردبیل

فصل چهارم - بازرگانی و راه‌های اردبیل

مبحث اول - بازرگانی اردبیل

- ۲۶۷ - آهنگری
- ۲۶۸ - حلبی سازی
- ۲۶۸ - زرگری
- ۲۶۹ - نجاری
- ۲۶۹ - صندوق سازی و خراطی
- ۲۷۰ - ارابه سازی
- ۲۷۰ - نعلبندی
- ۲۷۱ - سراجی و پالان دوزی
- ۲۷۱ - کفش دوزی
- ۲۷۲ - چرم سازی
- ۲۷۲ - چاروق دوزی
- ۲۷۲ - نخ ریزی و فرش بافی
- ۲۷۳ - نمد مالی
- ۲۷۴ - خیاطی
- ۲۷۴ - کلامدوزی
- ۲۷۵ - دستکش و جوراب بافی
- ۲۷۵ - کوزمگری
- ۲۷۶ - آجر سازی
- ۲۷۶ - گچ و آهک پزی
- ۲۷۷ - دوشاب سازی
- ۲۷۷ - صابون سازی و شمع ریزی
- ۲۸۲ - صادرات اردبیل
- ۲۸۵ - واردات اردبیل
- ۲۸۶ - تجارتخانه های اردبیل
- ۲۸۸ - صرافی در اردبیل
- ۲۸۸ - سقوط بازرگانی اردبیل

مبحث دوم - راه‌های اردبیل

گفتار چهاردهم

پزشکی و بهداشت در گذشته های اردبیل

- ۲۹۱ - تحصیلات طبای قدیم
- ۲۹۱ - پزشکان اردبیل در یک قرن گذشته

- ۲۹۴ - انواع بیماری‌ها
- ۲۹۵ - ترتیب معالجه
- ۲۹۸ - داروخانه‌های اردبیل
- ۲۹۸ - داروهای قدیم
- ۲۹۹ - نمونه‌ای از دستورهای پزشکی قدیم در اردبیل
- ۳۰۱ - بهداشت در گذشته‌های اردبیل
- ۳۰۳ - ترکیه دوا

گفتار پانزدهم

نقدها و نظریات خوانندگان در مورد مطالب مجلدات پیشین

- ۳۰۷ - یک تذکار از خود مؤلف
- ۳۰۸ - نقدی از آقای سید لطف‌علی حبیبی
- ۳۰۸ - نقدی از آقای امیراحمدی
- ۳۰۹ - رفع یک ابهام تاریخی به وسیله آقای فتح‌علی امینی
- ۳۰۹ - یادآوری‌هایی از طرف آقای رزاق‌خیر
- ۳۱۰ - نامه‌ای از شادروان محمد افراسیابی
- ۳۱۱ - توضیحاتی از آقای دکتر یوسف معماری
- ۳۱۵ - نقدی از آقای حاج علی نجات
- ۳۱۸ - وقایع زنجان و همکاری سید باقر سیدین با عظیمزاده
- ۳۱۹ - مقاله‌ای از آقای مهندس عبدالصالح نعمت‌اللهی
- ۳۲۰ - و بالاخره یک نظر پزشکی از آقای دکتر حسن نجفزاده
- ۳۲۱ - یادآوری اصلاحی از آقای دکتر وهابزاده